

Магдалена Костова – Панайотова

КЛАСИКАТА – СЛОВО И МЪЛЧАНИЕ

Сред нещата, които ни помагат да разберем самите себе си, литературата и културата на своето време в една по-широка културна перспектива несъмнено са класическите текстове. Пастернак ги сравнява с “бележника на човечеството”, към който всяко поколение прибавя своите “черти и резки”.

Ако стихотворенията на Вергилий за Данте са своеобразна утопия по справедлива монархия, на Петрарка му говорят за една нежна чувственост, за романтиците и позитивистите от XIX век просто спират да говорят. Но за нас тези текстове все още са своеобразен бележник на европейското човечество и “гласовете им” продължават да звучат и да провокират различни интерпретации. Върху много творби от културната история лежи отчетлив отпечатък от дадено произведение и често даже заглавието указва връзката, например “Приключенията на Телемах” на Арагон, “Улис” на Джойс, “В навечерието на навечерието” на Ев. Попов, “Главата на Гогол” на Ан. Корольов... Този списък може да бъде продължен със стотици заглавия.

Но за да “говори” една творба, за да бъде жива, то несъмнено тя трябва да намира отклик в стремежите и тежнението на читателя и не бива да се възприема от него като нещо насилствено налагано. В епохата на социализма кохортата на класиците е част от системата и в Русия митът за Пушкин, например, е институционализиран, името на твореца функционира главно като знак, маркиращ “високото” пространство, като синоним на литературността. Така възприето през призмата на ритуализирания дискурс, понякога то бива осмислено като олицетворение на висшите ценности в тоталитарната система, отблъсквайки онзи читател, който иска да види поета на “Руслан и Людмила” като една незавършена, противоречива и многостранна личност.

Възприемането на класиката като възплъщение на културата и нравствеността, като нещо, според което трябва да се строи живият живот – е друг уклон, който нанася не по-малко ущърб, доколкото изкуството не е и не може да бъде праобраз на действителността. Руската класика не може да служи за иконостас, защото тя самата е противоречива, динамична, не е благообразна и достолепна, в нея са отразени остри идейни и естетически спорове. Тя не е идиличен мир, в който писателите се разхождат по двойки, “спокойно, класически просто”, ако перифразираме Г. Иванов.

Класическият текст бавно “умира” и когато, превръщайки се в част от всеобщата образователна система, става част от задължителните за четене книги, част от канона, разбиран като “правилните книги”. По такъв начин регламентирането на интерпретациите е стандартизирано, еталонизирано и възприемането му е свързано с очаквания за формиране на определено нормативно поведение у читателя и на определени нравствени категории. Така от средство за “инициация” на младия човек, класическият текст често се превръща в досадно ръководство по “правилно” четене.

При това, следвайки “буквата на класическите образци, използвайки ги като материал за своите построения, съвременните автори “в процеса на интертекстуална работа” значително опростяват претекстите” [Смирнов 1991: 89].

През XX век битието на класиката, представите за това кое е значимо се променят почти всяко десетилетие. В Русия през съветско време в някакъв смисъл класиката замества част от религията, служи като знак за отсъстващите институции, дава илюзията за свобода. И когато става дума за обръщането към класическото наследство днес, важно е и това, че самият процес на наследяване е крайно проблематичен. Усещането за “излязлото от бреговете време”, за разрива на епохите, за “изхвърлената от парахода на съвременността” литература, дава отражение десетилетия по-късно.

Особено ярко представите за променения литературен канон в Русия отразява литературната периодика, есеистика, книжните прегледи.

Може да се отсеят няколко събития, около които се организират дискусии за това кой е част от канона и как се формира този канон. Всички пътища отвеждат до Пушкин и в този смисъл през втората половина на 80-те години 150 годишнината от дуела на Пушкин, както и публикацията на “Разходка с Пушкин” на Абрам Терц (Синявски) в сп. “Октябър” (1989) поражда бурни дискусии в пресата. Каноничният Достоевски също влиза в употреба, доколкото на него се опират привържениците на различните идеологически лагери. [Вж. по-подробно Каспе 2007 б]. Юбилеите, както твърдят участниците в литературните дискусии, са “вахти на дежурството, посветено на класиците” [Турбин 1989: 258]. Именно юбилейните публикации, според Каспе, спомагат за формиране на канона за “сребърния век” и за подбора на значимите имена в него [Каспе 2007 а].

Необходимостта от изработването на критерии, по които да се формира безспорен ценностен канон в руското литературознание през целия XX век свидетелстват за динамиката на научните парадигми, но

и за известна абсолютизация на определени персоналии, за патос, често свързан с дадена социална и културна ситуация. Така например Л.П. Егорова и П.К. Чекалов в учебника си “История русской литературы XX века”. [История русской литературы, 1998] отделят самостоятелни глави за Горки, Маяковски, Есенин, Фадеев, Леонов, Шолохов, докато през същата година в МГУ излиза учебник под редакцията на Кормилов “История русской литературы XX века (20-90-е годы). Основные имена”, където името на Леонов липсва. Има подробни статии за Блок, Горки, Северянин, Ходасевич, Маяковски... Замятин е споменат мимоходом. Кое то пък е недопустимо за специалистите по Замятин С. Никоненко и А. Тюрин, които подготвиха 5-томно събрание на съчиненията на този “признат класик”, както те заявяват. От своя страна, проф. В. Смирнов от Института “М. Горки” пита нужен ли е отделен том изследвания за Замятин, ако няма том за Леонов, за Манделщам, за Пришвин? [Вж. Ямполски 1998].

Примери за дисонаси, много. Въпроси – също. Кои са авторите, без които канонът не може, онези жалонни имена, очертали важни посоки, идеи, мотиви за съвременници и следовници? Колкото и да е тъжно, за нас, живелите по-голямата част от своя живот през XX век, този богат, многообразен, скандален, страшен, дисонантен век е минало. И някои от авторите, за които широката общественост чу едва през 90-те години, също вече са част от историята. През 2003 година литературният салон със заглавие “Класици на XXI век” отбеляза своята десета годишнина и за ужас на част от литературните критици, които предпочитат да изчакаат с оценките, автори като Н. Искренко, В. Кривулин, Х. Сапгир, И. Холин, В. Уфланд са част от тази история.

За какво ни е класиката днес? Най-кратко определя нуждата от класиката още Томас С. Елиът. Според него класиката изисква зрелост на ума, тя има нужда от история и осъзнаване на историята, а историчността на съзнанието у поета може да се пробуди напълно, само ако у него редом със съзнанието за миналото на неговия народ, живее и миналото на друга цивилизация – това е необходимо, за да види мястото си в историята.

Съотнасянето на собствените културни достижения със световната културна съкровищница е движещият творчески импулс за редица творци от руския XX век. Ако футуристите в най-радикалната си разновидност хвърлят ръкавица на миналото, то ”тъгата по световната култура”, интересът към отдавна отминалите епохи, верността на културната памет, на праха на столетията се превръща в своего рода визитна картичка на акмеизма. Литературата на руския постмодернизъм в последната тре-

та на XX век нахлу преди всичко със скандалните си текстове, с импулса да се обръща към табуирани теми и да дискредитира модели и образци. Провокацията към класиката като форма на официозния етос, бунтът срещу традиционните форми на изкуството се превърна в един от начините на сбогуване с миналото.

Свързването на класиката с фекалната проблематика е една от формите на нейното отхвърляне. Да цитираме например разказа на Игор Клех “Инцидент с класик”, отпращащ към Чеховия “Случай с класик”, разказ, при който сарказмът на съвременника по отношение на безкористната любов към миналото, е водещ. Сходни мотиви можем да видим и при творци като Пелевин (“Деветият сън на Вера Павловна”), Сорокин (“Синя сланина”, “Сърцата на четиримата” и др.), Кибиров (“Клозети”) и др. [Катаев 2006:13-14]. Но дори нападките, зачертаванията, обвиненията и изопачаванията не могат да скрият факта, че първо: класиката днес и в постмодернистката литература, и извън нея (очевидно не всичко създавано в епохата на постмодернизма има отношение към него) присъства навсякъде в съвременността, във всяка сфера на културното пространство, а не събира “прах по лавиците” [Авдошин 2006; Катаев 2006; Фатеева 2006 и др.].

Второ, дори за такива емблематични фигури на постмодернизма като Игор Яркевич в крайна сметка литературната класика е абсолютна ценност, съотнасянето, с която оголва истината, дава представата за норма, спомага за личностното самоопределение, “без нея е тъжно и страшно да се живее”. [Яркевич 1991: 77]¹.

Говорят ли думите на класиците днес? Само резервоар на сюжети, мотиви и образи ли е класиката за съвременните писатели, художници, музиканти? Очевидно е, че онова, което обозначаваме като класика в руската литература, е нещо повече, че играта с образите, абсурдът, отгласването от предходната културна епоха не е изобретение на новата критика или на постмодерното четене, а е част от изначалния стремеж на литературата към радикални промени в полето на художествената словесност. Поетиката на негацията често е насочена срещу догматизацията на познатото, срещу стереотипите на възприемане на класиката в масовото съзнание.

---

¹“Ето и аз се мятам като Хамлет, като Катерина, като Лир, като малкия Лукчо, като Кихот, като Чичиков, като Ромео, като Жулиета, но няма спасение за мен, омотали са ме от всички страни тъмни страхове. Колко може именно така, а не иначе да тъгува нашата Русия!

Да я..., тази световна литература! Страшно и тъжно е да се живее без нея!”

Когато разглеждаме съвременното отношение към класиката, добре е да помним, че писателите и поетите от XIX век например също гледат по-често с насмешка и закачка към текстовете на своите предходници. Но, както пише Вл. Катаев, времето показва, че дори насмешката към класиката може да се превърне в класика, давайки за пример отношението на Д. Хармс към класици като Гогол и Пушкин [Катаев 2006: 32]. “Класиката не е нужна на децата, защото и възрастните престанаха да се съветват с нея” - така завършва една своя статия Дмитрий Биков, поет, прозаик, критик, за когото отдалечаващият се контекст прави все по-непонятна класическата руска литература за съвременниците ни и според него тя има вече само “тясно историческа ценност”, не можем да търсим в нея отговор на всички въпроси. [Биков 2007].

Под въздействие на времето самият материал на класиката губи актуалност, променят се реалиите, проблемите, конфликтите, а ако в книгата младият човек не може да намери отговор на въпросите, които го вълнуват, едва ли ще посегне пак към нея, освен по задължение. В този смисъл романите за съвременните “нови руснаци” са много по-близки до действителността днес от “Мъртви души” или “Под игото” например. И все пак, ако се вгледаме, ще видим, че въпреки казаното, причини за скептицизъм няма, класиката е проникнала във всяка сфера на съвременната култура, изпълва я под формата на скрити реминисценции, алюзии, цитати, перифрази... С нея непрекъснато спорят, пренаписват я, режат части от нея, “прочистват я”, но дори тогава, когато я отричат, противопоставянето преди всичко е свидетелство за това, че класиката е жива, за безсмъртието на “омразните” произведения. Може би, защото тези текстове се оказват “всеобщ комуникационен код” в литературата, език, съзвучен на хората от много епохи. Затова и съвременната литература не може да избяга от класиката, непрекъснато се убеждава в несвободата си от старите идеи, похвати, проблеми. Затова и непрекъснато се обръща към прашния ъ сандък в очакване там да открие златни ключета. В амплитудата между прекрасна и ужасна, отхвърляна или обожавана, класиката днес продължава да живее истински и пълноценен живот не само като резервоар на сюжети, мотиви, имена и цитати, не само чрез отгласването от нейните образци, но и като изпитателен полигон за ценностите в литературата, като коректив и безкраен източник за съвременната литература.

В руската класика не само се съдържат представите на нацията за самата себе си, за начина на осмисляне на света, за специфично руското и това се съхранява в подсъзнанието, според Арахангелски, “дори когато съзнанието къса с традицията”, но и подобно на “розата на Йерихон”

руската класика разцъфтява отново и отново, когато има жива културна среда [Архангелски 1996]. Затова не споделяме опасенията, че класическата литература се превръща в музейна реликва, че се капсулира. “Мълчанието” на класиката може да бъде само брънка от спиралата: в бележника на човечеството записът продължава.

ЛИТЕРАТУРА

Авдошин 2006: *Авдошин Г.* Русские классики в пыли // Октябрь, 2006, №12.

Архангелски 1996: *Архангельский А.* Классика школьного ряда // Новый Мир, 1996, №3.

Биков 2007: *Быков Дм.* Молчание классики // Огонек, 2007, №31.

История русской литературы XX века 1998: История русской литературы XX века”. Вып. 2. Советская классика: новый взгляд. М.-Ставрополь, 1998.

Каспе 2007а: *Каспэ И.* Классика как способ структурирования читательского опыта: образы и образцы «классического наследия» в литературной публицистике второй половины 1980-х годов. (http://www.hse.ru/temp/2007/files/20070302_igitti.doc)

Каспе 2007б: *Каспэ И.* Апокалипсис-1990: «Настоящее», «прошлое», «будущее» в литературной публицистике // Новое литературное обозрение., 2007, №83.

Катаев 2006: *Катаев В.* Игра с отломъци. Съдбата на руската класика в епохата на постмодернизма. София, 2006.

Смирнов 1991: *Смирнов И.* Aemulatio в лирике Пушкина // Пушкин и Пастернак. Будапешт, 1991.

Турбин 1989: *Турбин В.* Сын Отечества. К 175-летию Лермонтова // Новый мир, 1989, №10.

Фатеева 2006: *Фатеева Н. А.* Интертекст в мире текстов. М., 2006

Ямпольски 1998а: *Ямпольский М.* Беспамятство как исток. (Читая Хармса). (<http://lib.ru/CULTURE/YAMPOLSKIJ/harms.txt>)

Ямпольски 1998б: *Ямпольский М.* Литературный канон и теория “сильного” автора // Иностранная литература, 1998, № 12